

sırada tanıdığı ve görüşlerinden etkilen-
diği Senûsîler'in siyasî mücadelelerini ve
islahatçı düşüncelerini takdir etmiş, ilk ki-
tabını onlar hakkında yazmıştır. Osmanlı-
lar'ın ağır buhranlar yaşadığı ve siyasî kriz-
lere girdiği bir dönemde bütün meseleler-
le ilgilenen ve çeşitli engellemelere rağ-
men fikirlerini ortaya koymaktan vazgeç-
meyen Şehbenderzâde din, gelenek ve mo-
dernleşme arasındaki gergin ilişkileri ken-
di içinde yaşayan, bunları çözümlenmeye
çalışıp eserlerine yansıtan bir fikir adamı
olarak tarihte yerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *Senûsîler ve Onüçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî*, İstanbul 1325; a.mlf., *Târîh-i İslâm*, İstanbul 1327, II, 651-668; a.mlf., [Şeyh Mihrîdîn Arûsî], *Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa: Müslümanlara Rehber-i Siyâset*, İstanbul 1327, s. 4-6, 18, 25-26; a.mlf., *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? Yahut Huzûr-ı Fende Mesâlik-i Küfür*, İstanbul 1327, s. 40, 97, 119; a.mlf., *Hangi Meslek-i Felsefîyi Kabul Etmeliyiz?: Dârülfünun Efendilerine Tahriir Konferans*, İstanbul 1329, s. 4, 45-46; a.mlf., *Huzûr-ı Akl ü Fende Maddîyyûn Meslek-i Dalâleti*, İstanbul 1332, tür.yer.; a.mlf., *Üss-i İslâm: Hakâik-i İslâmîyye'ye Müstenid Yeni İlm-i Akâid*, İstanbul 1332, tür.yer.; a.mlf., *Hikmet Yazıları* (haz. Ahmet Koçak), İstanbul 2005; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Konya 1966), İstanbul 1992, s. 284-293; Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, İstanbul 1967, s. 132-166; Neşet Toku, *Türkiye'de Anti-Materyalist Felsefe (Spirüalizm) İnkâr Temsilcileri*, İstanbul 1996, s. 75-105; Zeke-riya Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Spirüalizm*, Ankara 1996, tür.yer.; a.mlf., "Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Eğitime Bakışı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 9, Samsun 1994, s. 233-245; Mehmet Zeki Ekici, *II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Hayatı ve Eserleri* (doktora tezi, 1997), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Saîd Özervarlı, *Kelâm-da Yenilik Arayışları*, İstanbul 2008, s. 49-50, 59-60, 108, 130, 145; Ömer Aydın, "Filibeli Ahmed Hilmi'nin Din Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, İstanbul 2001, s. 69-107.

M. SAİD ÖZERVARLI

ŞEHDÎ OSMAN EFENDİ

(ö. 1183/1770)

Osmanlı bürokratu
ve sefâretnâme müellifi.

Hayatının ilk yıllarına dair bilgi yoktur. Bazı belge ve kaynaklarda Arnavut asıllı olduğu belirtilir. Fakat bir belgede Akovalı şeklinde belirtilmesi Boşnak asıllı olabileceği ihtimalini ortaya koyar. Hakkındaki en eski kayıt, 1153'te (1740) Emnî Mehmed

Efendi'nin kethüdâsı olarak Rusya sefâret heyetinde bulunmasıyla ilgilidir. Rusya'ya bu ilk yolculuğu onun 1171'de (1757) Rusya sefiri tayin edilmesinde etkili olmuştur. Muhtemelen divan veya maliye kâtipliğinden yetişmiştir. Bir kaynağa göre Hekimoğlu Ali Paşa'nın divan kâtipliğini de yapmıştır. 1740'ta Rusya'ya giden elçilik heyetinde iken kethüdâ idi. 1747 Ekiminden önce kâğıt emini vekilliği yaptı. 8 Şevval 1160'tan (13 Ekim 1747) itibaren bir yıl süreyle Avlonya ve Eğriboz mukâatacılığında bulundu. İki yıl boşta kaldıktan sonra 21 Ekim 1750 – 30 Ocak 1753 tarihlerinde çavuşlar kâtipliği yaptı. 28 Temmuz 1754 – 16 Temmuz 1755 tarihleri arasında kâğıt eminiydi (Afyoncu, XX/24 [1999], s. 110). III. Mustafa'nın cülûsunu bildirmek üzere şıkkı sâni defterdarlığı pâyesiyile 26 Safer 1171'de (9 Kasım 1757) Rusya'ya sefir olarak tayin edildi. 1 Rebülâhir 1171'de (13 Aralık 1757) İstanbul'dan ayrılan sefâret heyetinin gidiş ve dönüşü bir yıl sürdü. Şehdî Osman Efendi bu göreviyle ilgili bir sefâretnâme kaleme aldı.

Şehdî Osman'ın sefirliği daha başlangıcından itibaren tartışmalara sebep oldu. Özellikle sefâreti sırasında kendisine sığınanları koruması Rus görevlileri tarafından eleştirildi. Olay daha da büyüyünce bir sefîre yakışmayacak hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle Sadrazam Râgıb Paşa tarafından ağır bir dille uyarıldı (BA, Cevdet-Saray, nr. 3638), ardından Ruslar da heyete müdahale etti. Problemlerin bir diğeri teşrifatla ilgiliydi. Kendisini "nâme-i hümâyun sefirî" diye tanıtan Osman Efendi teşrifatın buna göre düzenlenmesini istedi. Ancak Rus yetkilileri ise Osmanlılar'la artık eşit şartlarda karşı karşıya geldiklerini her fırsatta göstermeye çalışıyordu. Şehdî Osman bilhassa müsavat konusuna karşı çıktı ve kendisinin balyoslarla bir tutulmasına itiraz etti. Onun bu davranışları, III. Mustafa'nın tahta çıkışını tebrik için 1761'de Çariçe Elisabeth tarafından İstanbul'a gönderilen Prens Şahovski'nin şikâyetlerine konu oldu, özellikle nâme-i hümâyunu bizzat çariçenin eline vermekte ısrar etmesi kınandı (Hammer, IV, 501, 527). Teşrifat problemleri dışında Rus yetkilileri, Şehdî Osman'a Rusya'nın ihtişamını ve Batılılaşan yüzünü göstermek için ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Bunların farkında olan Osman Efendi zoraki de olsa davetlere icâbet etti. Bu ziyaretlerden artık hızla yükselen bir Rusya ile karşı karşıya geldiğini anladı. Bu bakımdan onun verdiği bilgiler daha sonraki Rus

politikasında ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde önem kazanacaktır.

İstanbul'a döndükten sonra 31 Mayıs 1759 – 20 Mayıs 1760 tarihleri arasında Tophane nâzırlığı yapan Şehdî Osman Efendi 5 Şevval 1175'te (29 Nisan 1762) kalyonlar kâtipliğine tayin edildi. 6 Şevval 1177'de (8 Nisan 1764) yeniden Tophane nâzırı oldu. 1766 yılındaki büyük deprem sebebiyle hasar gören pek çok bina arasında bulunan Baruthâne'nin tamiri işiyle görevlendirildi (Vâsıf, I, 276). Ardından silâhdar ve 1 Şevval 1182'de (8 Şubat 1769) sipahi kâtipliğine getirildi (BA, Cevdet-Askerî, nr. 29697, 42444; BA, A.DVN, nr. 812, s. 3; Afyoncu, XX/24 [1999], s. 110). Yeniçeri kâtibî Subhî Mehmed Efendi'nin vefat etmesiyle bu göreve tayini istendiyse de 1 Muharrem 1183'te (7 Mayıs 1769) Sadrazam Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'nın karşı çıkması üzerine başmuhasebeci oldu (TSMA, nr. E 2380/34; *Vekâyî'nüvis Enverî*, s. 24). Ordunun Bender'e girmesinden sonra burada gerekli hazırlıklar daha önceden yapılmadığı gerekçesiyle azledilen Bender defterdarının yerine 27 Safer 1183'te (2 Temmuz 1769) geçici olarak Osman Efendi tayin edildi (TSMA, nr. E 2380/66). Bu görev onun için oldukça zor geçti. Çünkü özellikle erzak sıkıntısı yüzünden isyan eden askerlerin ilk muhatabı oldu. Yine böyle bir asker nûmayişinde ağır şekilde yaralandı (TSMA, nr. E 2380/66). Bu görevde uzun süre kalmadı ve ordunun Handepesi'ne taşınması kararlaştırılınca Bender defterdarlığı sona erdi. 1770'in ilk aylarında vefat eden Şehdî Osman Efendi'nin malları müsadere edilip evi mühürlendi. Bunun üzerine hanımı ve kızının itirazı, ayrıca borçlarının ödenmesi için yeterli mala sahip olduğunun anlaşılmasıyla malların bir kısmı iade edildi (BA, AE, III. Mustafa, nr. 5344). Osman Efendi, Konya'nın Hadım kazasında yaptırılan Ebûsâid Mehmed Hâdimî Külliyesi'nde Hacı Beşir Ağa'nın inşa ettirdiği kütüphaneye kitaplarını vakfetmiştir. Ayrıca Saraybosna'da İshak-beyoğlu İsmâ Bey Camii yanına 1759-1760'ta bir kütüphane eklettiği de belirtilmektedir.

Şehdî'nin 1740 ve 1757'deki sefâret heyetlerinde iken elde ettiği bilgiler, onun 1768-1774 savaşında meşveret meclislerinde görüşlerine değer verilen bir kişi olmasını sağlanmış, cepheden padişaha gönderdiği gizli raporlarla önemli hizmetler ifa etmiştir (TSMA, nr. E 2380/19, E 2380/32, E 2380/37, E 2380/107, E 2380/143, E 3498, E 3176/2). Petersburg'a kadar olan

yolculuğunu, geçtiği şehirleri, sefâreti sırasında başından geçenleri, Petersburg'daki olayları, Rus askerî teşkilâtını ve tâlimlerini naklettiği sefâretnâmesi Faik Reşit Unat tarafından Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki nüshasına göre yayımlanmış ("XVIII. Asır Tarih Vesikalarından: Şehîd Osman Efendi Sefâretnâmesi", TV, sy. 1 [Ankara 1941], s. 66-80; sy. 2, s. 156-159; sy. 3, s. 232-240; sy. 4, s. 303-320; sy. 5, s. 390-400), Türkân Polatçı, Paris ve Topkapı nüshalarını kullanarak yüksek lisans tezi hazırlamıştır (*Şehîd Osmân Efendi'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1757-1758)*, 2003, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim Mehmed, *Tarih*, TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 231, vr. 286^a, 469^b; *Vekayi'nüvis Enveri Sadullah Efendi ve Tarihi'nin I. Cildinin Metin ve Tahlîli* (haz. Muharrem Safet Çalışkan, doktora tezi, 2000), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 24, 26, 39, 52; Vâsîf, *Tarih*, I, 99, 276; II, 7, 10, 17, 26; Akîf Mehmed, *Tarih-i Cülûs-i Sultân Mustafa-yı Sâlis*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2108, vr. 15^a; Hammer, *GOR*, IV, 501, 527; Pîr Mehmed, *Bender Muhasarası ve İstîlâsı Tarihî*, TTK Ktp., nr. Y. 208, s. 3-4; *Sicill-i Osmânî*, III, 178; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1968, s. 107-112; Babinger (Üçök), s. 357; *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefâreti ve Sefâret-nâmesi* (nşr. M. Münir Aktepe), Ankara 1989, neşredenin girişi, s. 7; İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Nâme-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl: 1491-1992*, Ankara 1999, s. 197-207; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara 2008, s. 202, 244; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları", *TTK Belgeler*, XX/24 (1999), s. 110.

UĞUR DEMİR

ŞEHİD

(الشهيد)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "bir şeyin mahiyetine vâkıf olmak, onu bilmek, sözle ifade etmek" anlamındaki şehâdet kökünden türeyen şehîd "kesin olarak bilen, bildiğini haber verme konusunda güvenilen kimse" demektir. Bu kelime Allah'a nisbet edildiğinde "her şeyi gözetlemiş gibi bilen, hiçbir şey ilminden gizli kalmayan" mânasına gelir. Râgıb el-İsfahânî şehâdeti "iç veya dış duvarlar yoluyla meydana gelen bilginin ifade edilmesi" diye açıklamakta ve zât-ı ilâhiyye için kullanılan "âlimü'l-gaybi ve's-şehâde" nitelemesini "insanların duyularına ve sezislerine gizli kalan hususları bilen" şeklinde yorumlamaktadır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "şhd" md.). Gazzâlî ise asıl anlamı "bilen" olan şehîd ile muhteva yakınlığı içinde bulunan diğer ilâhî isimlerin özelliklerini şöyle belirtmiştir: Âlim kavramı kayıtsız olarak düşünülürken âlim ismi, bâtinî hususlara nisbet edildiğinde habîr, zâhirî konulara izâfe edildiğinde ise şehîd isimleri kullanılır (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 137, 173).

Şehâdet kavramı yedi âyette fiil kalıplarıyla, iki âyette şâhid ve on dokuz âyette şehîd biçiminde Allah'a nisbet edilmiş, bir âyette zât-ı ilâhiyye ism-i tafdil ile "en büyük şâhid" (ekberu şehâde) diye nitelendirilmiştir. Ayrıca "âlimü'l-gaybi ve's-şehâde" ibaresi on âyette geçmekte ve dolaylı şekilde şehîd isminin mânasını pekiştirmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "şhd" md.). Şehîd ismi İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerinde yer almış ("Du'â", 10; "Da'âvât", 82), Hz. Peygamber'in Vedâ haccında irat ettiği hutbenin sonlarında, "Allahım, emirlerini tebliğ ettim, şahit ol, sen şahit ol!" anlamındaki sözleriyle Allah'a nisbet edilmiştir (*Müsned*, V, 30; Buhârî, "Hac", 132; İbn Mâce, "Menâsik", 76; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56). Şehâdet kavramı Allah'ı niteleme bağlamında başka hadis rivayetlerinde de yer almaktadır (meselâ bk. *Müsned*, I, 15, 28, 48; V, 172; Müslim, "Mesâcid", 78).

Âlimler, şehîd isminin temel mânasının "bilen" olduğu ve şâhiden daha zengin bir muhtevaya sahip bulunduğu hususunda ittifak etmiştir. Şehîd "müşahede yoluyla meydana gelmiş ilme sahip olan varlık" demektir. Buradaki müşahede Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye göre işitme dışındaki duyu vasıtalarıyla elde edilen bilgidir (*el-Emedü'l-ağşâ*, vr. 67^a). İnsanlar duyu organları ile bilgi edindikleri halde Allah bu tür vasıtalarla münezzehtir (Ebû Abdullah el-Halîmî, I, 200). Allah'ın hem gizli hem de âşikâr olanı bildiğini ifade eden âyetler şehîd isminin muhtevasına duyular ötesini de katmakta ve ona "her şeyi aslı hüviyetiyle tam olarak bilen" mânasını kazandırmaktadır. Bazı âlimler şehîd isminin "şahit olmak, tanıklık etmek" anlamına da gelebileceğini belirtmiş ve bu tanıklığın âhîret hayatında sorguya çekilecek insanların dünyadaki davranışlarıyla ilgili olacağını söylemiştir. Bunun yanında şehîdin "kendisine şahitlik edilen" (meşhûd) mânasında kullanılması da muhtemeldir, çünkü müminler Allah'ın birliğine tanıklık etmekte-

dir. Bu görüş zât-ı ilâhiyyeye doğrudan bir nitelik atfetmemekte, "tapınılan" anlamındaki mâbud kelimesinde olduğu gibi yaratılmışlara özgü bir sığara zât-ı ilâhiyyenin konu teşkil ettiğini belirtmektedir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî şehîd ismine "mübeyyin" (çeşitli delil ve hüccetleri vazedip açıklayan) anlamının verilmesini doğru bulmamaktadır (*el-Emedü'l-ağşâ*, vr. 67^a; krş. Kuşeyrî, s. 67-68; Fahreddin er-Râzî, s. 292). Allah'ın zâtî isim ve sıfatları içinde mütalaa edilen şehîd ismi, O'nun âlim, semî, basîr, habîr, muhsî, müheymin ve rakib isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 15, 28, 48; V, 30, 172; Ebû'l-Kâsim ez-Zeccâcî, *İştikâku esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 132; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 200; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 126^a; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 67-68; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 137, 173; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-ağşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 66^b-67^b; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdür-raûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 291-293.

BEKİR TOPALOĞLU

ŞEHİD

(الشهيد)

Sözlükte "bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak" gibi anlamlara gelen şehâdet (şühûd) masdarından türeyen şehîd (çoğulu şühedâ) dinî bir terim olarak Allah yolunda öldürülen müslümanı ifade eder (dört mezheple Zâhiriyye, Zeydiyye, İmâmiyye ve İbâziyye mezheplerindeki şehid tanımları için bk. *Mu.Fî*, VII, 59-61). Kelimenin sözlük ve terim anlamları arasındaki bağı "görülen, tanıklık edilen" (meşhûd) mânasına göre açıklayan âlimler, canını Allah yolunda feda eden kimsenin hemen cennet nimetlerine erişmesine Allah ve melekler tarafından şahitlik edilmesinden dolayı, "gören, tanıklık eden" (şâhid) anlamını esas alanlar ise Allah'ın vaad ettiği nimetleri hazır olarak görüp onlardan yararlandığı yahut kıyamet gününde kendisinden Hz. Peygamber'le birlikte geçmiş ümmetler hakkında şahitlik etmesi isteneceği için ona şehid dendiğini belirtirler.

Kur'ân-ı Kerîm'de biri ikil, yirmisi çoğul olmak üzere elli altı defa geçen şehid kelimesi (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "şhd" md.), çoğu yerde "tanık" anlamında, bazı âyetlerde esmâ-i hüsnâdan biri olarak (bk.